

BİR HANIMEFENDİNİN “KADIN” İLE İLGİLİ SÖZCÜKLER ÜZERİNE DÜŞÜNCELERİNE DAİR BİRKAÇ SÖZ*

Uwe BLÄSING**

*Avrat vardır arpadan aş eder,
Avrat vardır bulguru keş eder.
(Anadolu’dan bir atasözü)¹*

Özet

Bu yazı, “Türkçe ‘kadın’ için kullanılan sözler” konusuna yeni bir katkı sunmayı amaçlamaktadır. Daha önce tanınmış Türkolog Saadet Çağatay tarafından bu mevzuya ışık tutan üç esaslı yazı hazırlanıp 1961-1964 seneleri arasında yayımlandı. Burada bunlara ilave olarak Türkçe ile diğer Türk dillerinde ayrıca doğum öncesi ve sonrası kadına, yani hamile ve lohusa kadınlara yönelik olarak kullanılan terimler üzerine kapsamlı bilgi verilmektedir.

Anahtar Kelimeleri: Saadet Çağatay, Türkçe ‘Kadın’ için kullanılan sözler, hamile/gebe, lohusa, köken tarihi.

Observations on the Discourse of a lady about the word 'woman'.

Abstract

This paper presents supplementary data to the topic “Denominations for ‘Women’ in Turkish”. Before this the well-known Turkologist Mrs. Saadet Çağatay has been working in this field and published between 1961 and 1964 three fundamental contributions. In addition to this here we especially deal with such

---

* Bu çalışma, 25-26 Ekim 2007 tarihinde Prof. Dr. Saadet Çağatay’ın 100. Doğum Yıldönümü Etkinlikleri kapsamında Bölümümüzce düzenlenen “Saadet Çağatay Kişiliğinde Willy Bang Kaup Öğretisi” Sempozyumunda sunulan bildirinin makale hâline getirilmiş biçimidir.

** Prof. Dr., Leiden University Centre for Linguistics, Faculteit der Geesteswetenschappen, e-posta: u.blaesing@hum.leidenuniv.nl

¹ Bkz. BölgeAta 1969: 53, BölgeAta 1971: 26 ve Aksoy 1978: 149.

terms in Turkish and other Turkic languages used for women before and after giving birth, i. e. for the pregnant woman and the woman in childbed.

Keywords: *Saadet Çağatay, Denominations for 'Women' in Turkish, Pregnant Woman, Woman in Childbed, Etymology.*

Ne kadar kadın varsa o kadar da çeşitli kadın vardır; dolayısıyla her dilde -özellikle de Türkçede- buna göre zengin ve ilginç bir sözcük hazinesi gelişmiştir. Türkoloji dünyasında bu geniş çalışma alanını ciddiyetle ele alan ilk araştırmacı olmak şerefini merhum ve ebedî meslektaşımız Prof. Dr. Saadet Çağatay taşımaktadır. 1961 senesinde Annemarie von Gabain armağanı olarak çıkan *Ural-Altäische Jahrbücher*'in 33'üncü cildinde Saadet Çağatay, "Die Bezeichnungen Für Frau im Türkischen" başlığıyla, kadına dair kelimeler ile ilgili olan üç yazısından ilkinin yayımladı. Aradan iki sene geçmeden Saadet Hanım aynı malzemeyi biraz daha genişletilmiş şekilde ve bu sefer başlığını "Türkçe 'Kadın' İçin Kullanılan Sözcükler" koyarak *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı*'nın 1962 *Belleten*'inde özellikle Türk okurlarına takdim etmiştir. Nihayet, bu Türkçe versiyonuna ilave ettiği eklemelerin Almancası da "Über die Bezeichnungen Für Frau im Türkischen (II)" adıyla *Ural-Altäische Jahrbücher*'in 35'inci cildinde (1964) çıkmıştır.

Üç yazıdan oluşan bu yapıt, bildiğim kadarıyla günümüze dek Türkçe ve diğer bazı Türk dillerindeki "kadın"a yönelik sözvarlığının kaleme alındığı tek yapıt olarak kalmıştır. Eserin düzeni hem olağanüstü kullanışlı hem de konuya uygun bir şekilde hazırlanmıştır. Anlambilimsel ölçütlere dayanan bölümlenışı ana konularını yansıtan şu bölüm başlıklarını içermektedir: *Kadın* (Die 'Frau'), *Anadolu'da 'Kadın'*, (Die 'Frau' in Anatolien), *İkinci Kadın* (Nebenfrau), *Cariye* (Sklavin), *Sevgili* (Geliebte), *Uygunsuz Kadın* (Gefallene Frau), *Kız* (Mädchen), *Yaşlı Kadın* (Alte Frau) ve *Asalet Sahibi Kadın* (Adlige Frau). Bu bölümlerde Saadet Hanım konuyla ilgili dört yüze yakın sözcüğü sırasıyla tartışır. Umumi notların yanı sıra sözcüklerin etimolojisini aydınlatan bilgiler de verir. Kökeni bilinmeyen ya da kaynağı tam net olmayan sözcükler için de en azından bir öneri getirmeye çalışır. Kısacası, etimoloji ile dil tarihine Saadet Çağatay'ın çalışması oldukça önemli bir katkı sunmaktadır. Ama ne yazık ki bu belirgin yönlerine karşın Türkçenin etimolojisi sularında amiral gemisi sayılmakta olan Hasan Eren'in *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü* (1999) ile Andreas Tietze'nin *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı* (2002) gibi çağdaş yapıtların hiçbirinde —sanki hiç yazılmamışçasına— Saadet Çağatay'ın bu mühim eserinin kullanılmadığını tespit ediyoruz.

Bugün, yani Saadet Hanım'ın çalışmasını hazırlayıp yayımlayışından yaklaşık yarım yüzyıl sonra elimizde daha çok ve daha zengin araştırma kaynaklarının olduğunun farkındayız. Onlara dayanarak bir tarafta konuya

denk gelen sözcüklerin sayısı bakımından, öbür tarafta anlambilimsel ayrımlarına yönelik birtakım ilavelerin yapılması mümkündür. Konuyu canlandırıcı bir örnek olarak şimdi yeni bir anlamsal alana geçip ona ait birkaç sözcüğü gözden geçirmek istiyorum. Hedef alacağımız alanın konusu *doğum öncesi ve sonrası kadın*’dır.

Umumiyetle geleneksel değerlere dayalı Türk kültüründe çocuk bekleme ile bebek doğurma, olağanüstü uğurlu sayılan ve tabii ki kadının tam anlamıyla başrol oynadığı olaylardan biridir. Başka uygarlıklarda olduğu gibi Türk toplumunda da böylesi hâllerde bulunan kadın için özel sözcükler kullanılmaktadır. Çağdaş Türkçenin edebî dilinde ‘çocuk bekleyen kadın’ a işaret eden iki kelimeyle karşılaşmaktayız: *gebe* ve *hamile (kadın)*. Anlamı daha derinlemesine incelerken ilk sözcüğün genel ve yansız bir ifade olduğunu anlamaktayız. Buna göre *Türkçe Sözlük*’te sözcüğün manası ile ilgili şu açıklamayı bulmaktayız: *Gebe* “Karnında yavru bulunan (kadın veya hayvan) ...: *Gebe kadın. Gebe hayvan*”.² İkisi aslında eşanlamlı sayıldığı hâlde insan, yani bebek taşıyan hanıma yönelik *hamile* sözcüğü bazı kullanımlarda daha kibar durmaktadır. Osmanlıca ile Türkiye Türkçesinin dışında *gebe* pek yaygın bir terim değildir. İzlerini genellikle Türk dillerinin Oğuz dalında ya da onunla yakın temasta bulunan diğer Türk dillerinde bulmaktayız. Örneğin: GAGAUZCA *gebä* (GRM 1973: 106b), KIRIM TATARCASI *gäbä* ‘hamile’ (Radloff 2: 1577; Räsänen 1969: 151a) ve TÜRKMENÇE *gäbe* ‘şişmiş, şişirilmiş, kabarık’ (TkmR 1968: 239a)³. Sözcüğün asıl manasını —*muntafihu*’l-*baḥn*, ‘karnı şişmiş’ (kimse)— tam net yansıtan *käbä* (K_aB?) biçimi ise Kıpçakça bir kaynak olan, 1313 senesinde Abû Hayyân’ın kaleme aldığı *Kitābu’l-İdrāk li-Lisāni’l-Atrāk*’ta geçer. Bunun yanı sıra sözü geçen eserde manası *al-naḥḥa*, ‘üfürme, şişme’ olan (*käbärdi* ‘hamile oldu, karnı şişti’) *käbärmäk* fiilini de bulmaktayız (bkz. Caferoğlu 1931: 42-43 ve Arapça yazılı bölümde 78; Clauson 691a). Bu biçimden nihayet *kebe/gebe* ile *kebe-r-/gebe-r-* arasındaki etimolojik bağlantı anlaşılmaktadır. Fiilin türevinin ilk kaydı 8’inci yüzyıl Uygurcasına aittir: (*ät’öz*) ... *içi içäğüsi täşilip qarını kebärip bayırsuqları salınıp ...* ‘(vücut) ... içi ve iç organları delinir, karnı kabarr, bağırsakları dışarı çıkar ...’ (T III 84-72: 548; bkz. Gabain 1959: 38-39). Çağdaş Türk dillerinde bu leksem hem TÜRKMENÇEDE *geber-* ‘şişmek, kabarmak’,⁴ TUVACADA

² Diğer manaları ‘*ıp* içinde oğulcuk veya dölüt bulunan (döl yatağı); *mec.* bir birikim sonucu ortaya çıkması beklenen (durum veya olaylar); *mec.* minnet altında kalan’dır (TürkSöz 2005: 733a).

³ Mesela: TÜRKMENÇE *Xojayınñ gäbe garmı göründi* ‘Bey’in şişko göbeği göründü’ (TDS 1962: 232a).

⁴ *Gebe(r-)* biçimlerinin yanı sıra dudak ünsüzü *b*’nin etkisinden ilk hecenin ünlüsü dudaksızlaşmaya uğramış birkaç varyant bulunmaktadır (*-ġb-* < *-eb-*). Örneğin:

xever- ‘(karın) şişmek’ (TkmR 1968: 239a; TuvR 1955: 454b) hem de ‘ölmek (yani kabarık bir duruma geçmek)’ manası ile AZERBAJCANCA, KARAİMCE (Kırım) ve KIRIM TATARCASINDA *gäbär-*, TÜRKÇE ve GAGAUZCADA *geber-* olarak yaşamaya devam etmektedir (ADİL 3: 148a; KRPS 1974: 166b; Radloff 2: 1577; TürkSöz 2005: 734a; GRM 1973: 106b).⁵

Buna karşılık *hamile* sözcüğü ARAPÇA *hāmila* ‘gebe’ sözünü temsil eden bir alıntıdır. ‘(Bir nesneyi) taşıyan (kimse)’ manasındaki *hāmīl* (> TÜRKÇE *hamīl*) biçiminin dişil eşi olan *hāmīla*, örneğin ARAPÇA *hammāl* (> TÜRKÇE *ham(m)al*) ‘taşıyıcı’ ve *taḥammul* (> TÜRKÇE *tahammül*) ‘dayanma, kaldırma, katlanma’ sözlerinde olduğu gibi *HML* kökünden türemiştir (bkz. Wehr 1968: 187-188 ve TürkSöz 2005: 838a, 839b, 1883b). Türkçe dışında bu kelimeyi AZERBAJCANCA *hamilä* (ADİL 4: 355b), TÜRKMENÇE *hāmīla* (*ayal*) (TkmR 1968: 686a), YENİ UYGURCA *hamilä* (UjgR 1968: 755a) ve şüphesiz TACİKÇE *homila-dor* (~ *homila* ‘gebe’; TdžR 1954: 507a) gibi bir biçim üzerine ilerlemiş olan TÜRKMENÇE *hāmīladār* (TkmR a.y.), ÖZBEKÇE *homilador* ~ *homilali* (Uzbr 1959: 661b) ve YENİ UYGURCA *hamilidar* (UjgR a.y.) biçiminde tespit etmekteyiz.⁶

Hem *gebe* hem de *hamile* sözcüğünü kapsayan eski bir kaynak, 17’nci asra ait olan tanınmış Meninski sözlüğüdür. Oradan şu malumatı elde etmekteyiz: OSMANLICA (KBH) *g’ebe* = (H?MLH) *hāmīle* “Gravida, prægñatus”, *g’ebe e.[tmek]* “Imprægñare”, (KBHLK) *g’ebelik* “Gravidas” (Meninski 3866) ve *hāmīle* “Prægñans, gravida”, *hāmīle e.[tmek]* “Prægñantem reddere, gravidare”, *hāmīle ol.[mak]* “Gravidari, prægñantem fieri, concipere” (Meninski 1715).⁷

TÜRKMENÇE *güber-* (TkmR 1968: 216a), TÜRKÇE *güber-* ‘kabarmak, şişmek’ (bkz. dipnot 5), *göber-* (Trabzon) ‘gebermek, ölmek’ (DS 2116b) ve *g’übä* ‘hamile’ (Radloff 2: 1577; ÉSTJa 1980: 36).

⁵ Çok nadir de olsa Türkçenin ağızlarında *gebermek* fiilinin esas manasını (‘kabarmak, şişmek’) hâlâ loşçe yansıtan bazı izler vardır, mesela *geber-t-leme* (Kurşunlu–Çankırı) ‘buğday ıslanarak şişme’, *geber-cik-len-mek* (Botsa–Konya) ‘ilkbaharda ağaçlar tomurcuklanmak’ ve *geber-t-lek* (Çorum) ‘kaynar küllü suda iyice haşlanmayıp şişerek kalan ve böylece kuruyan üzüm tanesi’ (DS 1956a) ve kuşkusuz *gübermek* (Bolvadin–Afyon; Isparta) ‘kabarmak’: *Hamur güberdi mi?* Ayrıca bu yazının sonundaki “ekleme”ye de bakınız.

⁶ Diğer Türk dillerinin aksine ÖZBEKÇE *homila* gebe kadın için değil, ‘karnındaki bebek, döl’ için kullanılır; krş. *uning homilasi bor* ‘(karnında) onun bebeği var’ (Uzbr a.y.). Farsçada *hāmīla* sadece ‘gebe’ demektir (Steingass 1957: 409b), Tacikçe dışındaki İran dillerinde *hāmīla-dār türevini tespit edemedim.

⁷ *Hāmīle* için daha eski kaynaklar, *Kütāb-ı Dedem Korkut* (bkz. Ergin 1963: 135) ve *Müntahab-ı Şifā’* dir (Önler 1999: 139a).

Halk diline gelince, hem standart Türkçede hem de Anadolu’un birçok köşesinde *hamile* veya *gebe* yerine esas manası ‘yükü olan’ *yüklü*, *yüklü* ve *üzeriyüklü* (~ *üzerli*)⁸ gibi biçimlere rast gelmekteyiz (TürkSöz 2005: 2206a, DS 4328, 4085a, 4799a).⁹ Bu ifadenin çok eskiden beri Türkçede yaşamasının kanıtlarına gelince, şunları örnek verebiliriz: Meşhur *Kitāb-ı Dedem Korkut*’ta (bkz. Ergin 1963: 343) ve 14’üncü yüzyıla ait *Müntahab-ı Şifâ* adlı tıp yazmasının birkaç yerinde geçen OSMANLICA *yüklü* ‘gebe’ (bkz. Önler 1999: 340a),¹⁰ Abû Hayyân’ın 1313 senesinde kaydettiği KIPÇAKÇA (Y_uK^oLW_u) *yüklü* ‘al-ḥāmil’ (bkz. Caferoğlu 1931: 130 ve Arapça yazılı bölümde 96b). Bunun dışında —yine konuşma dilinde— özellikle Türkçenin ağızlarında geçen şu tabir de vardır: *ağır ayak* ‘doğurması yakın kadın, gebe’ ~ *ağır ayaklı* ve *ayağı ağır* ~ *ayağı ağırli*¹¹ ‘yükü, gebe’ (TürkSöz 2005: 32a; DS 91a, 398a, 4407b, 4431b)¹². Hem *yüklü*’ye hem de *ağır ayak(lı)*’ya denk gelen ifadeler başka Türk dillerinde de yaşamaktadır. Örneğin: GAGAUZCA *üklü* (*karı*) (GRM 1973: 489b), BAŞKURTÇA *yöklö* (*qatın*) (BTH 1: 433b), TATARCA *yöklö* (*xatın*) (TatR 1966: 194b), NOGAYCA *yüklü* (NogR 1963: 447b), SİBİRYA TATARCASI (*Baraba*–Novosibirsk) *yüklü qarı* (Tumaşeva 1992: 88a), TÜRKMENÇE (Karakalpakistan’ın Dörtgöl Rayon’u ağızında) *yüklü* (TDGDS 1977: 105), KARAKALPAKÇA *zükli* (*hayal*) (KkpR 1958: 268a), KAZAKÇA *zükti* (*äyel*) (QTTS 4: 258b), KIRGIZCA *jüktü* (KrgR 1965: 273b), ÖZBEKÇE *yukli* (*xotin*) (Uzbr 1959: 565b), YENİ UYGURCA *züklik* (UjgR 1968: 484a), SARI UYGURCA *şukty* (Roos 2000: 366) ya da

⁸ **yüklü** — Egridir, Senirkent–Isparta; Yeşilova–Burdur; Çal, Çivril–Denizli; İzmir; Bozdoğan–Aydın; Alaşehir–Manisa; Susurluk–Balıkesir; Biga–Çanakkale; Eskişehir; Kandıra–Kocaeli; Çaycuma–Zonguldak; Kastamonu; İskilip–Çorum; Sinop; Samsun; Merzifon, Taşova–Amasya; Zile–Tokat; Akkuş–Ordu; Tirebolu–Giresun; Maçka–Trabzon; Gümüşhane; Rize; Ardanuç, Yusufeli–Artvin; Kağızman–Kars; Erzincan; Diyarbakır; Kilis, Nizip–Antep; Siverek–Urfa; Antakya–Hatay; Şarkışla, Koyulhisar–Sivas; Bor–Niğde; Ermenek–Konya; Mut, Mersin–İçel; Alanya–Antalya; Milas, Bodrum–Muğla; Lüleburgaz–Kırklareli; **yüklü** — İçel; **üzeriyüklü** — Kırşehir; Niğde ve **üzerli** — Ermenek–Konya; Mut, Mersin–İçel; Akseki–Antalya (DS a.y.; Tor 2004: 376a).

⁹ Türkçe Sözlük’e göre *yüklü* sözcüğünün diğer manaları şunlardır (2005: 2206a): ‘yapılacak işi çok olan; çok çalışmayı gerektiren, çetin, güç, uygun; çok fazla, pek çok; bir duyguyu, bir olguyu içinde veya üzerinde fazlaca bulunduran; argo çok sarhoş; argo paralı, varlıklı’.

¹⁰ Ondan sonra krş. YWKLW *jük’lü* “Onustus, prægravis, & prægnans, foeta” (Meninski 5630).

¹¹ **ağır ayak** — Gelendost–Isparta; Gebze–Kocaeli; Boyabat–Sinop; Çarşamba–Samsun; Çorum; Zile–Tokat; Fatsa–Ordu; Gümüşhane; Rize; Yusufeli, Şavşat, Ardanuç–Artvin; Oltu–Erzurum; Erzincan; Bismil–Diyarbakır; Hozat–Tunceli; Gürün, Zara–Sivas; **ağır ayaklı** — Maçka–Trabzon; Sultandağı–Afyon; **ayağı ağır** — Burdur; Amasya; Malatya; **ayağı ağırli** — Senirkent, Gelendost–Isparta; Araç–Kastamonu; Çayyralan–Yozgat.

¹² Bazı yerlerde ise (Ordu; Keşap–Giresun; Hasankale–Erzurum) *ağır canlı* da denir.

BAŞKURTÇA *avır ayaqlı (qatın)* (BTH 1: 95a), SİBİRYA TATARCASI (*Oh Kundan, Kükrändë–Tjumen, Yalankül, Ülänkül–Omsk*) *awırayaqlı* (Tumaşeva 1992: 32b), NOGAYCA *avır ayaqlı* (NogR 1963: 24a), KAZAKÇA *ayağı awır (äyel)* (QTTS 1: 546a), ÖZBEKÇE *oyıroyoq(li)* (Uzbr 1959: 314b), YENİ UYGURCA *eyirayaq(liq)* (UjgR 1968: 147b), HAKASÇA *ār azaxtıy* (Butanaev 1999: 15b) hem de TATARCA *avırlı* (TatR 1966: 21a), SİBİRYA TATARCASI (*Baraba*) *avırlı* (Tumaşeva 1992: 33a), BAŞKURTÇA *avırlı* (BTH a.y.),¹³ YAKUTÇA (hlk.) *ıaraxan* (JakR 1972: 520b), ÇUVAŞÇA *yıvār xērarām ~ yıvār-şın* (ÇuvR 1982: 132b; Aşmarin 4: 295-297),¹⁴ KARAÇAY-BALKARCA *awurlıy bolyan (tişirıw)* (QMTAS 1: 242b)¹⁵ ve HAKASÇA *ār çörçe* (aynen: *ağır gezer*) ‘hamile (kadın)’ (XakR 1953: 11b). Bunun gibi ifadelerin ekseriyetle İslam öncesi Orta Asya’da yaşayan Türkler arasında daha yaygın olduğu tahmin edilebilir. Nihayet, Türk halkının yaratıcı ve de tahayyül dolu taraflarının bir simgesi olarak TÜRKÇE’de *iki canlı*, AZERBAYCANCA’da *ikijanlı (ğadın)*,¹⁶ HALAÇÇA’da *äkki jānluy* ve HORASAN TÜRKÇESİ’nde (Bojnürd) *ekki jānlı* ‘hamile (kadın)’ tabiri de vardır (bkz. TürkSöz 2005: 947a; DS 4523a; ADİL 2: 382a; Doerfer 1987: No. 544).

Hamile kadın yerine söylenen diğer sözcük ve ifadeler çoğunlukla yöresel düzeyde kullanılır. Mesela:

— *gümenli ~ gümenci* ‘gebe kadın’, *guman, gümanlı* ‘gebe’, *gümen* ‘doğumun yaklaştığı gebelik durumu’ (DS 2194a, 2221a, 2222b).¹⁷ Bu sözcüğü Türkçeden başka TATARCA *kömänlë* ‘gebe (kadın)’¹⁸ ve BAŞKURTÇA (Tön’yaq-Könbayış ağzı) *kömännë* olarak da bulmaktayız (TatR 1966: 325b; BTDH 2002: 152a). Etimoljisine gelince, bu biçimlerin, manası ‘düşünce, fikir, kanı, şüphe’ olan FARŞÇA *gumān* (Steingass 1957: 1097a) ile temasta bulunduğu düşünülür. Çünkü Türkçenin bazı ağızlarında olduğu gibi (Kars; Kesirik–Elazığ; Rize; Erzincan; bkz. DS 2221a)

¹³ TATARÇA *avır ayaqlı* ise ‘hayırsızlık getiren kimse’ demektir (TatR 1966: 21a).

¹⁴ Krş. KIPÇAKÇA (1313 senesinde Abû Hayyân) *ağır* (MÆİPZ) ‘şişman’ (Caferoğlu 1931: 2 ve Arapça yazılı bölümde 17a).

¹⁵ Krş. KARAÇAY-BALKARCA *awurlıq* ‘hamilelik’ ve *avur bol-* ‘hamile olmak’ (QMTAS 1: 241b-242a).

¹⁶ Krş. *ikijanlı olmağ* ‘gebe kalmak, hamile olmak’, *ikijanlılık* ‘gebelik, hamilelik’ (ADİL a.y.).

¹⁷ *gümenli* — Artova–Tokat; *Mesudiye*–Ordu; *Pazarören köyünde yaşayan Afşar aşireti, Pınarbaşı–Kayseri*; *gümenci* — Şarkışla–Sivas; *guman* — İstanbul; *Yusufeli*–Artvin; *gümanlı* — Erzincan; *gümen* — Sivas; bundan başka krş. *gümanlı olmak* ‘gebe olmak’ (Malatya).

¹⁸ Krs. TATARCA *kömän* ‘hamilelik, gebelik’ ve *kömänënë qadām töşkän* ‘hamile kadına nazar değmiş’ (TatR a.y.).

Azerbaycancada da *güman* ‘umut, istek, arzu’ gibi, hamile(lik) ile daha kolay birleştirilebilir manalarda kullanılmaktadır (ADİL 3: 211b).

— *gövdeli* (*Afşar aşireti, Pınarbaşı–Kayseri; Adana; Mut–İçel*) ve *göde* (*Mersin–İçel*) ‘hamile’ (DS 2167a; Tor 2004: 197a); üstelik krş. TÜRKMENÇE *gövreli* (*ayal*) ‘hamile (kadın)’ (*gövre ~ gövde* ‘gövde’; TkmR 1968: 193; ESTJa 1980: 53; Leksika 1997: 267).

— *hunnacı* (*Burhaniye–Balıkesir*) ~ *hunnayıcı* (*Antalya*) ‘gebe’ (DS 2443b).¹⁹

— *üzerli*, bkz. dipnot no. 8.

— *dıherik* (*Malatya*) ‘aşeren gebe kadın’ (DS 1454a); bkz. dipnot no. 31.

Son olarak diğer Türk dillerinde “hamile kadın” için kullanılmakta olan bazı terimlerin gözden geçirilmesi faydalı olur. Örneğin: TATARCA (Kazan bölgesi), SİBİRYA TATARÇASI (*Baraba*) *buylı* (*xatın*), (*Tevriz–Omsk*) *buyyat* (TTDS 1969: 95; Tumaşeva 1992: 46b), AZERBAJCANCA *boylu* (*ğadın*), *boyu dolu* (ADİL 1: 303a, 301a)²⁰, UYGURCA *boyluq*, *eyri boyluq*, *boyi eyir* hem de *boyida bar* (UjgR 1968: 215c, 216c, 147b), KIRGIZCA *boyunda bar* (KrgR 1965: 139b), HAKASÇA *pozında par* (RXak 1961: 55a), ÖZBEKÇE (hlk.) *oyirbüy* ve *ikkıqat* (Uzbr 1959: 174a), KIRGIZCA (güneydeki ağız) *eki kat* (KrgR 1965: 358a), SİBİRYA TATARÇASI (*Tobolsk–Tjumen*) *ikē qat* (Tumaşeva 1992: 53b), KAZAKÇA *ekiqabat* (QTTS 5: 459a), KARAKALPAKÇA *ekiqabat* (*hayal*) (KkpR 1958: 347b), KIRGIZCA *koş qabat* (KrgR 1965: 310b),²¹ UYGURCA *qosaqliq* (UjgR 1968: 603c), SİBİRYA TATARÇASI (*Baraba–Novosibirsk*) *qursaqılu* (Tumaşeva 1992: 135b), ALTAY TÜRKÇESİ (Oyrot ağız) *kursak* (RAlt 1964: 26a; OjrR 1947: 96a), (Teleüt ağız) *kursaktu* (TAS

¹⁹ Krş. *gunnacı* (*Dinar–Afyon; Senirkent–Isparta; Bucak–Burdur; Eskişehir; Çankırı; Çorum; Merzifon–Amasya; Arapkir–Malatya; Maraş; Divriği, Zara–Sivas; Ayaş–Ankara; Bor–Niğde; Ermenek–Konya; Silifke, Mut–İçel; Korkuteli, Elmalı–Antalya; Fethiye–Muğla*), *gumlacı* (*Darend–Malatya*), *gunlayıcı* (*Ağın–Elazığ*), *gunnayıcı* (*Ağın, Keban–Elazığ*) vs. ‘gebe hayvan’, *gunnacı* (*Mersin–İçel*) ‘(eşek, at; kedi, köpek için) hamile’; kadınlar için de hakaret olarak kullanılır (DS 2196; Tor 2004: 206a) < *kunna-* ~ *kunla-* < *kulun-la-* ‘hayvan, ayrıca kısrağ veya eşek yavrulamak’ (DS 2998a, 3002a; TürkSöz 2005: 1252a).

²⁰ *Säba’nın ğarnı gözümä bir jür däydi,— deyä, Ğaraxan ... arvadından soruşdu. — Boyu doludur, dayna,— deyä, arvadı javaş verdi* (S. Rähimov; bkz. ADİL 301a) ‘“Seba’nın göbeği nasılsa gözümüne çarptı”, diye Karahan karısının ağzını aradı. ‘Hamiledir, işte’, diye karısı cevap verdi’.

²¹ KIRGIZCA *koş* ‘çift, çifte’ ve *kabat* ‘kat’; üstelik krş. *koş boylū* ‘hamile (hamilelik belli olduğunda)’ (KrgR 1965: 140a).

2000: 67),²² KIRGIZCA *kursaktū* (KrgR 1965: 450a), HAKASÇA *xarınıny* (XakR 1953: 278b),²³ TUVACA (hlk.) *iżining* (TuvR 1968: 202b), SARI UYGURCA *i^heiki-pezik* [karnı büyük] (Roos 2000: 302), YAKUTÇA (hlk.) *ohoyostoox* (JakR 1972: 279b), KUMUKÇA *aylı (qatın)* (KmkR 1969: 33a),²⁴ SİBİRYA TATARCA *aylı (xatın)* (*Kozgın, Yalankül–Omsk*), (Tomsk) *aylu* (Tumaşeva 1992: 19a), KARAÇAY-BALKARCA *buwaz* ‘hamile kadın’ (QMTAS 1: 531b),²⁵ TUVACA *sättig* (TuvR 1968: 359b), HAKASÇA *aylıy, toylıy (ipçi)* (Butanaev 1999: 146b; XakR 1953: 20b, 230b); ALTAY TÜRKÇESİ *barlu* (OjrR 1947: 27a), *köçölü* (OjrR 1947: 93a; RAlt 1964: 26a), TÜRKMENÇE *ayzı bimaza* (TkmR 1968: 97b), YAKUTÇA *xat*, (ağızda) *meheydeex* ‘hamile kadın’ (JakR 1972: 488a, 249a) ve SARI UYGURCA *xuay yüntü* < ÇİNCE *huáiyünde* (Roos 2000: 390).

Şimdi hamilelik sonrasıyla ilgili sözcüklere bakalım.

Yeni doğum yapmış kadına Türkçede *lohusa* ~ *loğusa* denir (TürkSöz 2005: 1313a). Bu terimin arkasında YUNANCA *λεχούσα* (~ *λεχοῦσα*, *λοχοῦσα*) bulunmaktadır (bkz. Eren 1999: 283a). Adı geçen biçimler ve aynı manayı taşıyan GREKÇE *λεχῶ*’nun asıl manası ise ‘yatakta yatan (kadın)’dır; krş. GREKÇE *λέχ-ος* ‘yatak’ ve *λέχ-ομαι* ‘yatmak’ (Liddell & Scott 1953: 1043; Andriotis 1971: 183b). Yazı dilindeki standart biçimleri oluşturan bu iki varyant hariç Anadolu ağızlarında *lokusa*, *losa*²⁶ ve metateze uğramış *uluğsa* gibi biçimlerle karşılaşmaktayız (DS 3085a, 4034b)²⁷. Eski kayıtlar yine Celâlüddin Hızır’ın *Müntahab-ı Şifâ* adlı eserinde (14’üncü asır) ve Meninski’nin “Thesaurus” sözlüğünde (17’nci asır) bulunur: OSMANLICA *loh(u)şa* (Önler 1999: 202b) ve LĤWSH *luchuse, lochosa* “Puerpera” (Meninski 4161)²⁸. Diğer Türk dillerinin çoğunda ise *lohusa*

²² Ayrıca krş. ALTAYCA *kursaktu* (Telengut ve “nižne-bijskij” ağızları), *kursaktık* (Kondoma ağızı) ‘gebe kadın’ (Verbickij 1884: 152b) ve (Altay ve Teleut ağızları) *qursaqıtū*, ALTAYCA (Lebedin ağızı) ile HAKASÇA (Şor, Sagay, Koybal ve Katşin ağızları) *qursaqıtıy*, SİBİRYA TATARCA *Baraba qursaqılū*, KAZAKÇA *qursaqıtı* (Radloff 2: 957-958).

²³ Krş. *kögis xarınıny* ‘hamileliği göbeğinden daha belli olmayan kadın’ (Butanaev 1999: 182a).

²⁴ Krş. *aylı bol-* ‘hamile olmak’ (KmkR a.y.).

²⁵ Türk dünyasında daha çok hayvanlar hususunda kullanılmakta olan bu terim kendisini AZERBAJCANCA *boyaz* (ADİL 1: 296b), TÜRKMENÇE *boyaz* (TkmR 1968: 107b), ÖZBEKÇE *büyoç* (Uzbr 1959: 99b), UYGURCA *boyaz*, (Ujgr 1968: 210b), KUMUKÇA *buwaz* (KmkR 1969: 83a), TATARCA *buwaz* (TatR 1966: 81a), BAŞKURTÇA *biwaz* (BTH 1: 193a), KAZAKÇA *buwaz* (QTTS 2: 445), KIRGIZCA *böz* (KrgR 1965: 144b), YAKUTÇA *buos* (JakR 1972: 85a) gibi biçimlerde göstermektedir (bkz. ĖSTJa 1978: 169; Siemienieć-Golaś 2000: 133).

²⁶ < *lōsa* < *lousa.

²⁷ *lokusa* — *Bozkır–Konya*; *losa* — *Bolvadin–Afyon*; *uluğsa* — *Daday–Kastamonu*.

²⁸ En eski kaynaklar genellikle Grekçe *χ*’ye tam denk gelen *b* (*h*) ünsüzünü göstermektedir.

kadın için ayrı bir sözcük yoktur. Sözlüklerde lohusanın Rusçası olan *rodil'nica* veya *roženica* başlıklı maddeleri incelerken, ne ilginçtir ki ancak TÜKMENCE *täzä doğuran ayal* (RTkm 1956: 662b), KUMUKÇA *yangı yaş tapyan qatın* (RKmk 1997: 526b), KARACAYCA-BALKARCA *qozlayan qatın* (RKB 1965: 550b) gibi dolambaçlı açıklamalar bulmaktayız.

Anadolu'nun değişik köşelerinden toplanmış şu küçük külliyat da buraya eklenmelidir:

— *dığarık* (DS 1451b) ve *digasken* ~ *dığasgen* (DS 1482b, 4485a; Güler 1992: 136)²⁹ ve de KÜRTÇE *duxaskanî* (İzolî 330b). Kullanılışı bazı Doğu illeriyle sınırlı olan bu biçimlerin kaynak dili eski zamanlarda orada yöresel düzeyde konuşulan Ermenicedir: ERMENİCE (Ewdokia) *tlaruk* (*dıyaruk*) “çocuk doğumu vesilesiyle tören” ve *tlac'kan* (*dıyac'gan*) ~ *tlac'kan* (*dıyoc'gan*), *tolskan* (*doğasgan*) ‘yeni doğum yapmış kadın (kırk güne kadar³⁰)’ (Açaryan 1913: 1033b; Dankoff 142).³¹ Bu biçimler ‘çocuk, oğlan’ manasını taşıyan ERMENİCE *ta* (*dıya*)’dan türemiştir.³² Filiz Bingölçe’nin araştırmasından *dığarık* sözcüğünün aynı manada kadın argosunda da yaşadığı anlaşılır (bkz. Bingölçe 2005: 57).

— *zaha* (Van) ~ *zahı* (İğdir–Kars) ve AZERBAYCANCA *zahı* (DS 4343b, 4829a; ADİL 2: 324a) < FARSCA *zā'u* (Z?çW) ‘lohusa’; krş. *zā'ı-dan* ‘çocuk doğurmak’ (Junker 1965: 378a).

— *bulamaç* (Yenifoça–İzmir) ‘yedi güne kadar hasta sayılan loğusa’ (DS 786a). Sadece şekline bakıldığında sözcük ya *-amaç* ekiyle *bul-mak*’tan ya da *-maç* ile *bula-mak* fiilinden bir türev olarak yorumlanabilir. İlk yorum önerisi ise pek doyurucu sayılmaz; çünkü bir tarafta *-amaç* eki ancak “bir iki örnek bırakmış ölü bir ektir” (bkz. Korkmaz 2003: 73), öbür tarafta anlamsal açıdan da *bulamaç* böylesi türemiş *dönemeç* ‘dönme yeri’ ve *sekemeç* ‘sekeme yeri’ gibi terimlerin sırasına hiç uymamaktadır. İkinci öneriye

²⁹ *dığarık* — Ağın–Elazığ; *digasken* — Divriği–Sivas; *dığasgen* — Harput–Elazığ; Malatya. Bundan başka TÜRKÇE *kasken* (*Darende*–Malatya) biçiminin de belki buraya eklenmesi mümkündür.

³⁰ Sivas ve Malatya civarında ‘doğurmuş bir kadının kırkinci günü’ne *büyük kırk* denir (DS 832b).

³¹ *tlac'kan* — Akn (Ağın), Adap'azar (Adapazarı), Adana, Arabkir, Bazar giwl (?), Ewdokia (Tokat yöresi), Muş, Maşkert (Mazgirt), Şapın-Garahisar (Şebin Karahisar), Çarsançak' (Akpazar, Tunceli), Polis (İstanbul), Sebastia (Sivas), St'anoz (?), Trapizun (Trabzon), K'li (Kılgı); *tlac'kan* — Axalc'xa (Gürcüstan'da), Balēš (Bitlis), Nor-Naxijewan (Rostov na Donu), Suçava (Romanistan'da); *tolskan* — Sivrihisar. Üstelik biçimsel açıdan sözü az önce geçen *dığerik* (‘aşeren gebe kadın’) de belki buraya eklenebilir. Standard ve edebî Ermenicede ‘lohusa kadın’ için *cnnd(a)kan* kullanılır (Malxaseanc' 2: 346c).

³² ERMENİCE *ta(y)* ‘çocuk’ taa Eski Ermenice metinlerinde sıkça geçen bir sözcüktür (bkz. Açaryan 4: 412-413), az önce gözden geçirilen türevler ise daha genç ve ağızlar seviyesine mahsustur.

gelince yine iki yorum ile karşılaşmaktayız. En başta olmak üzere *-maç* eki (< *-ma* + *aş* ‘yemek’) fiillerden türemiş birtakım yemek adlarında vazife görmektedir (buna göre *bulamaç*’ı “Anadolu’nun birçok yerinde yapılan meşhur bir yemek”in adı olarak bulmaktayız); bunun yanı sıra *yırtmaç* ‘çoğunlukla etek, paça veya kol yenido, dikilmemiş uzunca açıklık’, *çığırtmaç* ‘tellâl’ gibi türevlerde farklı olan bir *-maç* eki daha vardır. Ahmet Bican Ercilasun’un (2007: 356-358)³³ inandırıcı bir şekilde gösterdiği gibi bu ekin *-maca*’dan gelişmiş olması gerekir. ‘Yedi güne kadar hasta sayılan loğusa’ manasını taşıyan *bulamaç* sözcüğümüz de anlamsal bakımdan kanımca tam bu gruba girmektedir; yani *bulamaç*, yeni doğurmuş olması dolayısıyla henüz sağlığına kavuşmamış ve de dinî sebeplerden dolayı hâlâ cünüp sayılan bir kadındır.

— *zêstan* (Bitlis) ‘loğusa’ (DS 4362b) < FARŞÇA *zâstan* ‘(çocuk) doğurmak (Steingass 1957: 606b).

Çok verimli anlamsal bir alan da ‘güzel kadınlar’ dünyasıdır. Fakat bunu derinlemesine gözden geçirmek bu yazının kapsamında mümkün değildir; çünkü güzelliğin o kadar çeşitli yüzleri vardır ki mutlaka birtakım alt basamaklara ayırmamız gerekir. Böylesi uzak bir seyahate çıkınca saf letafetiyle adı süslülük-püslülük arasındaki bütün ince fark ve ayrıntılarla tanışmış olacağız. Bu, sanki upuzun bir merdivenden iniş gibi olur. Bu iniş mesela *dilber* denilen (< FARŞÇA *dil-ber*) ‘alımlı, güzel bir kadın’ (TürkSöz 2005: 529a; Steingass 1957: 531b) veya şivekâr, çekingen *ahu*’ya (< FARŞÇA *âhû*) benzer ‘güzel, ince, zarif kadın’ları (TürkSöz 2005: 44b; Steingass 1957: 127a) simgeleyen çok edebî ve şairane ifadelerle başlar ve nihayet *badanalı* gibi, yani ‘yüzüne çok pudra veya boya sürmüş olan’ (TürkSöz 2005: 174b) rüküslere takılan tabirlerle sona erer. Aynı zamanda böylesi bir gezinti toplumun muhtelif tabakalarına dokunarak onların özel niteliklerine de ışık tutar.

Böylece olumluluktan olumsuzluğa geçerken pavyon ya da daha beter yerlerde sözde güzelliğini oynatan veya kendilerini satan kadınlar takımına geleceğiz. Sözcük bakımından en geniş, en verimli olan bu anlamsal alana “Düşmüş Kadın” başlığını koyarak kendisi çok saygılı, saf bir hanımefendi olan Saadet Çağatay hiç çekinmeden özel bir dikkat gösterdi. Biz de bir süreliğine bu *demi-monde*’un alaca parıldayan, ince nakışlı uçurumlarına açılalım. Örneğin:

³³ *-maç, -meç* eki üzerine adlı bu makalenin ilk baskısı 1979’da İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*’nde çıktı (cilt 21: 83-88).

— Baştan ayağa İran’dan gelen, FARŞÇA *čār* (~ *čahār*) *pāra* (Steingass 1957: 384b, 403b), yani ‘iki kastanyet’ çaldıran³⁴, Türkiye’nin bazı yörelerinde *çalpara* ya da *çalpıra* lakabını taşıyan ‘pis, kötü kadın’lar (bkz. Eren 1999: 77a ve ayrıca Stachowski 1998: no. 61)³⁵.

— Ondan sonra galiba biraz *çingir çingir* yaptıklarından dolayı *çingir* ve *çingir* adlarını taşıyan iki ‘fahişe’ (DS 1228a)³⁶; yanlarında da en ziyade Çingene arkası olan hem ‘fahişe’lik yapan hem de ‘çalgı eşliğinde oynamayı meslek edinmiş kadın, dansöz’ olarak çalışan bir *çengi* (bkz. DS 1228a; TürkSöz 2005: 415a). Gümüşhane yöresinde *eleği başında*, demek ki ‘çingene kadınlara benzeyen arsız bir kadın’ (DS 1709b) gibi gezen bu *Çengi* hanımın etimolojik geçmişi FARŞÇA *čangī* denilen bir ‘arpçı’dır (bkz. Steuerwald 1988: 225a; TürkSöz 2005: 415a; Steingass 1957: 401a)³⁷.

— Ve nihayet *zilli*, *zilli maşa* ve *zilli orospı* diye adlandırılan ‘oynak, adı kötüye çıkmış’ kadınlardan ibaret bir grup (DS 4387a; TürkSöz 2005: 2238a; Aktunç 1990: 298a);³⁸ krs. FARŞÇA *zīl* ‘simbalom; kastanyet(ler)’ (Steingass 1957: 634b)³⁹.

Nerede müzik varsa orada şarkıcı eksik olmaz. Bizim şarkıcılarımız yine İranlı, FARŞÇA *goyanda*’dan gelen (‘konuşan, konuşmacı, şarkıcı’; bkz. Steingass 1957: 1107b, Eren 1999: 167b) birisinin adı *güvende* olan ‘kötü yola düşen kadın’, birinin ismi *güvençe* olan ‘fahişe’ (DS 2240b) ve nihayet kız kardeşleri, ‘kötü ahlaklı kadın’ sayılan *guvan*’dır (DS 2203a).⁴⁰ Bu grup için olası etimolojik bir bağlantıyı ararken Saadet Hanım biraz şüphelenerek köken olarak TÜRKÇE *güven-* ‘itimat etmek’ fiilini önermişti; fakat görüldüğü gibi fazla güvenerek burada yanılmıştır (bkz. Çağatay 1963: 34)⁴¹.

Bir iki sözcüğe daha bakalım:

— Birincisi, *paçoz* denilen bir yaratıktır. Bu yaratık argo dünyasında ‘uygunsuz, orta malı kadın, metres vs.’ (bkz. Aktunç 1990: 219), günlük

³⁴ FARŞÇA *pāra*’nin asıl manası ‘parça, kısım; tane’ vs. (Steingass 1957: 230a). Bir kastanyet (parmak zili) iki parçadan ibaret olduğu için iki kastanyete *č(ah)ār pāra* gerekir!

³⁵ *çalpara* — Bodrum–Muğla; *çalpıra* — Bozdoğan–Aydın; *Milas*, *Yatağan*–Muğla.

³⁶ *çingir* — Eğridir–Isparta; *Çivril*–Denizli; *çingir* — *Haymana*–Ankara.

³⁷ Üstelik krş. *çengi* (*Bolvadin*–Afyon; Kastamonu; Amasya; *Ilgın*–Konya; İçel) ‘çok konuşan, geveze’, (Manisa) ‘çalgılı bir eğlence’ (DS 1134a, 4477b).

³⁸ *zilli* — Eğridir, *Senirkent*–Isparta; *Yeşilova*–Burdur; *Tavas*–Denizli; *Alaşehir*–Manisa; *Emet*–Kütahya; *Maçka*–Trabzon; *Milas*–Muğla; *zilli maşa* — *Çal*–Denizli; *zilli orospı* — Rize.

³⁹ *Zilli maşa* aslında ‘uçlarına zil takılmış maşa biçiminde bir çalgı’dır (TürkSöz a.y.).

⁴⁰ *güvende* — Balıkesir; Bursa; *Kandıra*–Kocaeli; *Babaeski*, *Lüleburgaz*, *Vize*–Kırklareli; *Malkara*, *Saray*–Tekirdağ; *güvençe* — *Uzunköprü*–Edirne; *guvan* — Niğde.

⁴¹ Prof. Çağatay’ın köken bilimi ile ilgili notlarının çok net ve genellikle kusursuz olduğunu bir kez daha vurgulamak gerekir.

hayatta ise ‘kefal türünden bir balık’tır (TürkSöz 2005: 1562a). Esasen Türkçeye Yunancadan misafir gelen *παπίος* (~ *παπισίος*, *πατσός*) ‘Mugil cephalus, Mugil capito’ adlı balığın argodaki anlamı Hasan Eren’e göre Türkçede gelişmiştir (1999: 321a).

— İkincisi, *tellâk*’tır. O da çifte bir hayat sürer. Aslında ARAPÇA *dallâk*’tan gelen, ‘hamamda insanları keseleyip yıkayan erkek’ (bkz. Wehr 1968: 261b; TürkSöz 2005: 1944b; Eren 1999: 401a); ayrıca Artvin bölgesinde *tellek* kılığında bazen (*Bağlıca*-Ardanuç) ‘cinsel sapınca uğramış erkek’ ya da (Şavşat ve köyleri) ‘hovarda’nın rolünü oynar, bazen de cinsini değiştirip (*Bağlıca*-Ardanuç) ‘kötü yola düşmüş kadın’ olarak sahneye çıkar (DS 3871b).⁴²

Hafifmeşreplerin bazı yerlerde de *damarı kırık* (‘utanmaz, arlanmaz, namussuz kadın’; DS 1350a), *kırıklı* (‘âşığı, dostu olan kötü kadın’; DS 2825b),⁴³ *tutma* (‘metres, dost’; DS 4000a), *başıdışarı* (‘evli olup da orospuluk yapan kadın’; DS 559a), *bandırmalı* (‘orospu, hafifmeşrep kadın’; DS 519a) veya *gotügara* (‘kötü ahlaklı kadın, fahişe’; DS 2108b)⁴⁴ diye adlandırıldığını da ekleyerek rneklerimizi tamamlayabiliriz.

“Türkçede ‘kadın’ için kullanılan sözler” konusu kolay kolay bitmeyen, daha doğrusu bitirilemeyen bir çalışma alanıdır. Saadet Hanım’ın geniş ve değer biçilmez hazırlık çalışmalarına karşın ancak konuya yaklaşmış durumdayız. Sözü geçen alanda işlek sözcüklerin hemen hemen hepsini bildiğimiz hâlde onların belirli durumlara bağlı, toplumsal ve sosyal tabakalarına yönelik manalarındaki ince çeşitliliklerinden umumiyetle habersiz kalmaktayız. Böylesi sorunların araştırılıp açıklanmasında görev artık bize düşer.

Satırklarımın sonunda şu arzuyu izhar etmek istiyorum: Olağanüstü kadınlar için bundan sonra Türkçede “Saadetçe kadın” tabiri yürürlük kazansa, saygıdeğer İshaki kızı Saadet Çağatay’ın hem mükemmel şahsiyetine hem de fevkalade hayat eserine layık bir hatırası olacaktır.

⁴² Özellikle kadın argosunda *tellek* ‘cinsel açıdan kullanılmış genç erkek’lere de yönelik kullanılır (Bingölçe 2005: 135).

⁴³ *damarı kırık* — Antep; *kırıklı* — Eğridir–Isparta; *Çivril*–Denizli; İzmir; *Bor*–Niğde; *Ermeneke*–Konya; *Elmalı*, *Korkuteli*–Antalya. Üstelik *kırıklı* sözcüğün argo dilindeki anlam çeşitleri için bkz. Aktunç 1990: 171b.

⁴⁴ *tutma* — *Bozdoğan*–Aydın; *başıdışarı* — *Tefenni*–Burdur; *Ünye*–Ordu; *bandırmalı* — *Eğridir*–Isparta; *gotügara* — *Silifke*–İçel.

күндүзү бооз,
түндөсү кысыр
(Kırgız bilmecesi)⁴⁵

өтүк

EKLEME (gebe - gebermek)

Bu çalışmayı hazırladıktan sonra, 25-26 Ekim 2007 Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi’nde düzenlenen *Saadet Çağatay Kişiliğinde Willi Bang-Kaup Öğretisi Sempozyumu* sırasında, “Gebermek Kelimesinin Kökeni Üzerine” başlıklı bir makalenin 2006 senesinde çıkan *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı*’nın 2004/II sayılı *Beleten*’inde yayımlanmış olduğundan haberdar oldum. Okunmaya değer bu dört sayfalık yazının yazarı Seyfullah Türkmen, sırf Türkçe kaynaklara dayanarak özellikle Anadolu Türk kültüründeki ölüm ile ilgili malzemeleri değerlendirip birtakım ilginç veriler ortaya koymaktadır. Benim yukarıda yaptığım açıklamanın doğrulaması olarak Türkmen de *gebermek* fiilinin çağdaş Türkçedeki manasını ölü vücudun şişip kabarmasına bağlamaktadır. Üstelik cesedin defin öncesi bozulmaması ve saygı nedeniyle cenaze üzerine uygulanan gelenekleri de (“göbek üzerine taş koyma, serin yerde bekletme” vs.) daha ayrıntılı şekilde gözden geçirip “geber, geberesice, gebersin” gibi bazı ifade ve bedduaların kültürel, anlamsal içyüzünü aydınlatmaktadır (“seni kimse sevip yanına gelmesin, cenazen ortalıkta kalıp şişsin, koksun; ölünce bile perişanlıktan kurtulma vb.”). Bunun bir katkısı olarak şunu da anmak gerekir: Genellikle kırsal alanlarda *gebermek* daha çok hayvanların ölmesinin bir ifadesi olarak kullanılmaktadır; örneğin: *dün yine bir ineğimiz geberip gitti*. Çünkü insan cesedinin aksine hayvan ölüsünün şişip kokmasını önleyen herhangi bir tedbirin alınması gerekmez.

⁴⁵ KrgR 1965: 781a

KAYNAKLAR

- AÇARĀYAN, Hrač'ya (1913). *Hayerēn gawaṛakan baṛaran* ‹Provincial'nyj slovar' armjanskogo jazyka›. T'iflis.
- (1971-79). *Hayeren armatakan baṛaran* ‹Ėtimologičeskij korennoj slovar' armjanskogo jazyka›, 1-4. Erevan. (reprint of the edition in 7 volumes from 1926-35).
- ADİL (1964-87). *Azərbayjan dilinin izahlı lüyati* ‹Tolkovyj slovar' azerbajdžanskogo jazyka›. 1-4. Bakı.
- AKTUNÇ, Hulki (1990). *Büyük Argo Sözlüğü*. İstanbul.
- ANDRIOTIS, N. P. (1971). *Ετυμολογικό λεξικό της κοινής νεοελληνικής*. 2inci baskı. Thessaloniki.
- AŠMARIN, Nikolaj Ivanovič (1928-50). *Thesaurus Linguae Tschuvaschorum*, 1-17. Kazan' & Čeboksary.
- BİNGÖLÇE, Filiz (2005). *Kadın Argosu Sözlüğü - 2*. Ankara.
- BÖLGEATA (1969-1971). *Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler*, 1-2. Ankara.
- BTDH (2002). *Başqort tēlēnēj dialektarı hüdälğē* ‹Dialektologičeskij slovar' baškirkского jazyka›. Öfö.
- BTH (1993). *Başqort tēlēnēj hüdälğē, ikē tomda* ‹Slovar' baškirkского jazyka, v dvux tomax›. Mäskäw.
- BUTANAEV, Viktor Jakovlevič (1999). *Xakassko-russkij istoriko-ėtnografičeskij slovar'* ‹Xooray-oris tarxin ėtnografiya söstigi›. Abakan.
- CLAUSON, Sir Gerald (1972). *An Etymological dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford.
- CAFEROĞLU, Ahmet (1931). *Abû-Hayyân, Kitab al-idrâk li-lisân al-atrâk*. İstanbul.
- ÇAĞATAY, Saadet (1961). “Die Bezeichnungen für Frau im Türkischen”, *Ural-Altäische Jahrbücher*, 33: 17-35.
- (1963). “Türkçe ‘Kadın’ İçin Kullanılan Sözcükler”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 1962: 13-49.
- (1964). “Über die Bezeichnungen der Frau im Türkischen (II)”, *Ural-Altäische Jahrbücher*, 35: 158-163.
- ČUVR (1982). *Čuvaško-russkij slovar'* ‹Čävašla-vıräsla slovar'›, M. I. Skvorcov redakcilenē. Moskva.
- DANKOFF, Robert (1995). *Armenian Loanwords in Turkish*. Wiesbaden.

- DOERFER, Gerhard (1987). *Lexik und Sprachgeographie des Chaldasch, Textband*. Wiesbaden.
- DS (1963-82). *Türkiye 'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, 1-12. Ankara.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican (2007). *Makaleler, Dil - Destan - Tarih - Edebiyat*, yayına hazırlayan Ekrem Arikoğlu. Ankara.
- EREN, Hasan (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Ankara.
- ERGİN, Muharrem (1958-63). *Dede Korkut Kitabı*, 1-2. Ankara.
- ĒSTJA (1978). *Ētimologiĉeskij slovar' tjurkskix jazykov, Obščetjurkskie i mežtjurkskie osnovy na bukvy "B"*. Moskva.
- (1980). *Ētimologiĉeskij slovar' tjurkskix jazykov, Obščetjurkskie i mežtjurkskie osnovy na bukvy "V", "G" i "D"*. Moskva,
- GABAIN, Annemie von (1959). "Türkische Turfantexte X", *Abhandlungen der Deutschen Akademie der Wissenschaften zu Berlin, Klasse für Sprachen, Literatur und Kunst*, Jahrgang 1958, Nr. 1.
- GRM (1973). *Gagauzko-russko-moldavskij slovar'* (Red. N. A. Baskakov). Moskva.
- İZOLÎ, D. (1987). *Ferheng kurdî-turkî <Türkçe-Kürtçe>*. Den Haag.
- JAKR (1972). *Jakutsko-russkij slovar' <Saxalu-nuuččalu tild'it>*, pod redakcij P. A. Slepčova. Moskva.
- JUNKER, Heinrich F. (1965). *Persisch-Deutsches Wörterbuch*. Tehran.
- KORKMAZ, Zeynep (2003). *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*. Ankara.
- KKPR (1958). *Karakalpaksko-russkij slovar' <Qaraqalpaqşa-rusşa sözlik>*, pod redakcij N. A. Baskakova. Moskva.
- KMKR (1969). *Kumyksko-russkij slovar' <Qumuqča-rusča sözlük>* (Red. Z. Z. Bammatov). Moskva.
- KRGR (1965). *Kirgizsko-russkij slovar' <Qirgizča-orusča sözdük>*, sostavil K. K. Yudaxin. Moskva.
- KRPS (1974). *Karaimsko-russko-pol'skij slovar' <Słownik karaimsko-rosyjsko-polski>*, pod redakcij N. A. Baskakova, A. Zajončkovskogo, S. M. Šapšala. Moskva.
- LEKSIKA (1997). *Sravnitel'no-istoričeskaja grammatika tjurkskix jazykov, Leksika*. Moskva.
- LIDDELL Henry George, Robert Scott (1953). *A Greek-English Lexicon*, reprint of ninth edition 1940. Oxford.
- MALXASEANC', Step'an (1944-45). *Hayerēn bac 'atrankan ba'aran*, 1-4. Erevan.

- MENINSKI, Francisco a Mesgnien (1680-1687). *Thesaurus linguarum orientalium Turcicae, Arabicae, Persicae ....* Viennae Austriae.
- NOGR (1963). *Nogajsko-russkij slovar'*, pod redakciej N. A. Baskakova. Moskva.
- OJRR (1947). *Ojrotsko-russkij slovar'*, sostavili N. A. Baskakov i T. M. Toščakova. Moskva.
- ÖNLER, Zafer (1999). *Celalüddin Hızır (Hacı Paşa): Müntahab-ı Şifa*, II Sözlük. İstanbul.
- QMTAS (1996-2005). *Qaraçay-malqar tilni angilatma sözlüğü (Tolkovij slovar' karačaevo-balkarskogo jazyka)*, 1-3. Nal'čik.
- QTTS (1974-1986). *Qazaq tiliniñ tüsindirme sözdigi (Tolkovij slovar' kazaxskogo jazyka)*, 1-10. Almatı.
- RADLOFF, Wilhelm (1960). *Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialecte (Opyt' slovarja tjurkskix narečij)*, 1-4. 's Gravenhage.
- RALT (1964). *Russko-altajskij slovar'*, pod redakciej N. A. Baskakov. Moskva.
- RÄSÄNEN, Martti (1969). *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türk Sprachen*. Helsinki.
- RKB (1965). *Russko-karačaevo-balkarskij slovar' (Orus-qaraçay-malqar sözlük)*, pod redakciej X. I. Sujunčeva i I. X. Urusbieva. Moskva.
- RKMK (1997). *Russko-kumykskij slovar' (Orusča-qumuqča sözlük)*, pod redakciej B. G. Bammatova. Maxačkala.
- ROOS, Martina Erica (2000). *The Western Yugur (Yellow Uygur) Language, Grammar, Texts, Vocabulary*. Leiden. (doktora tezi)
- RTKM (1956). *Russko-turkmenskij slovar' (Rusča-Türkmenče sözlük)*, pod obščej redakciej N. A. Baskakova i M. Ja. Xamzaeva. Moskva.
- RXAK (1961). *Russko-xakasskij slovar' (Oris-xakas slovar')*, pod redakciej D. I. Čankova. Moskva.
- SIEMIENIEC-GOŁAŚ, Ewa (2000). *Karachay-Balkar Vocabulary of Proto-Turkic Origin = Studia Turcologica Cracoviensia*, 7. Kraków.
- STACHOWSKI, Stanisław (1998) *Osmanlı Türkçesinde Yeni Farsça Alıntular Sözlüğü (Wörterbuch der neupersischen Lehnwörter im Osmanisch-Türkischen)*. İstanbul.
- STEINGASS, Francis (1957). *A comprehensive Persian-English dictionary*. London.
- STEUERWALD, Karl (1988). *Türkisch-Deutsches Wörterbuch (Türkçe-Almanca Sözlük)*, 2., verbesserte und erweiterte Auflage. Wiesbaden.

- TAS (2000) = L. T. Ryumina-Sırkaşeva & N. A. Kuçığaşeva, *Teleüt Ağzı Sözlüğü*, çevirenler Şükrü Halûk Akalın ve Çaştengin Turgunbayev. Ankara.
- TATR (1966). *Tatarsko-russkij slovar' <Tatarça-rusça sözlük>*. Moskva.
- TDGDS (1977). *Türkmen dilinin gısgaça dialektologik sözlügi <Kratkij dialektologičeskij slovar' turkmenskogo jazyka>*. Aşgabat.
- TDS (1962). *Türkmen dilinin sözlügi <Slovar' turkmenskogo jazyka>*. Aşgabat.
- TdŽR (1954). *Tadžiksko-russkij slovar'*, pod redakciej M. V. Raximi i L. V. Uspenskoj. Moskva.
- TIETZE, Andreas (2002). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati <Sprachgeschichtliches und etymologisches Wörterbuch des Türki-Türkischen>*, 1 (A-E). Istanbul & Wien.
- TKMR (1968). *Turkmensko-russkij slovar' <Türkmençe-rusça sözlük>*, pod obščej redakciej N. A. Baskakova, B. A. Karryeva, M. Ja. Xamzaeva. Moskva.
- TOR, Gülseren (2004). *Mersin Ağzı Sözlüğü*. İstanbul.
- TTDS (1969) *Tatar tälñeñ dialektologik süzlëğë <Dialektologičeskij slovar' tatarskogo jazyka>*, L. T. Maxmutova redakciyasëndä. Qazan.
- TUMAŞEVA, Diljara Garifovna (1992). *Slovar' dialektov sibirskix tatar*. Kazan'.
- TÜRKMEN, Seyfullah (2006). “Gebermek Kelimesinin Kökeni Üzerine”. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 2004/II: 131-134.
- TÜRKSÖZ (2005). *Türkçe Sözlük*, 10. baskı. Ankara.
- TUVR (1955). *Tuvinsko-russkij slovar' <Tiva-orus slovar'>*, pod redakciej A. A. Pal'mbaxa. Moskva.
- (1968). *Tuvinsko-russkij slovar' <Tiva-orus slovar'>*, pod redakciej Ė. R. Teniševa. Moskva.
- UJGR (1968). *Ujgursko-russkij slovar'*, sostavil Ė. N. Nadžip. Moskva.
- UZBR (1959). *Uzbeksko-russkij slovar' <Ūzbekça-rusça luyat>*, pod redakciej S. F. Akabirova, Z. M. Magrufova, A. T. Xodžaxanova. Moskva.
- VERBICKIJ, V. (1884). *Slovar altajskago i aladagskago narecij turkskago jazyka*. Kazan'.
- XAKR (1953) *Xakassko-russkij slovar'*, sostavili N. A. Baskakov i A. I. Inkižekova-Grekul. Moskva.
- WEHR, Hans (1968). *Arabisches Wörterbuch für die Schriftsprache der Gegenwart*, vierte, unveränderte Auflage. Wiesbaden.